

GYVIEJI ARCHYVAI

Vilniaus kraštas po Lenkijos okupacijos jungu

„Słowo“ 1932 m. rugpjūčio 18 d. rašė, kad Švapiškėse prie bažnyčios lietuviai sudraskė lenkų vėliavą su lenkiškais užrašais. „Dziennik Wileński“ rugpjūčio 28 d. pranešė, jog už politinę agitaciją tarp moksleivių uždaryta 18 lietuviškų mokyklų: Vilniaus-Trakų apskr. Klepočiuose, Marijampolyje, Vyriuose, Lydos apskr. Senuosiuose Druskinukuose, Gardino apskr. Neravuose, Švendubrėje, Darželiuose, Kašetose ir kitur. Rugsėjo 8 d. Švenčionyse teismas nagrinėjo Romualdo, Jono ir Jeronimo Jurgelėnų iš Tverečiaus valsč. bylą: jaunuoliai kaltinti dainavę priešvalstybines dainas. Teismas atidėtas, nes reikėjo iššaukti daugiau liudininkų. Rugsėjo vidury Vilniaus teismas nagrinėjo Jono Žydelio, Morkaus Sukacko ir Petro Leonavičiaus iš Varėnos valsč. Giraitės kaimo bylą už lenkiškos mokyklos padėgimą. „Vilniaus rytojus“ redaktoriui Julijui Navikui iškelta byla už straipsnį apie lietuviškas mokyklas. Vilniaus apygardos teismo sesijoje Lydoje nagrinėta 2-jų lietuvių – Veronikos Misiūnienės ir Stanislovo Rekelienės iš Varenavo valsč. Nevaišių kaimo – byla. Apkaltintos pagal Baudžiamojo kodekso 129 str., moterys nuteistos po 6 mėn. kalėjimo. Lietuvių skautų komendantas studentas Pranas Žizmaras spalio 6 d. nuteistas 3 mėn. kalėjimo už tai, kad dainavo uždraustas dainas. Tą pačią dieną Vilniaus apeliacinis teismas nagrinėjo 8-nių moterų – Uršulės Gruzdienės, Karolinos Martinienės, Vilhelminos Spėčiūnienės, Juzefos Gruzdienės, Juzefos Pivoriūnienės, Liucijos Voldemarienės, Liudvikos Pivoriūnienės ir Elenos Jakštienės – bylą. Kaltinimas: moterys nuo Vosiūnų kaimo bažnyčios durų nuplėšė vyskupo laišką ir sukėlė triukšmą bažnyčioje. Apygardos teismas pirmąsias dvi moteris buvo nuteisęs po 14 dienų arešto, o kitas – nuo 6 iki 10 dienų arešto. Apeliacinis teismas pirmąsias dvi moteris išteisino, o kitoms skyrė po 10 dienų arešto.

„Dziennik Wileński“ 1933 m. sausio 1 d. pranešė, kad Vilniaus miesto teismas lietuvių gimnazijos mokytoją Joną Latvį nuteisė savatei arešto ir 100 žl bausa „už lietuvių laikraštyje išspausdintą paskvilį prieš lenkų valdžią“. Vasario 24 d. laikraštis parašė, jog, apkaltinus anti-valstybine veikla, uždaryta lietuvių jaunimo organizacija „Viltis“. Persekioja Šv. Kazimiero draugija. „Rytas“ 1933 m. pradžioje išlaikė 36 pradinės mokyklas ir 27 skaityklas Vilniaus ir Suvalkų krašte. Kitais mokslo metais mokyklų sumažėjo, bet padidėjo skaityklų skaičius.

Anot 1933 m. rugpjūčio 31 d. „Vilniaus žodžio“, privati lietuviška mokykla be savo

tiesioginės paskirties – mokykloje, atlieka dar vieną labai svarbų uždavinį: ji auklėja susipratusį pilietį lietuvį, atsidavusį savo krašto ateičiai. Mokytojai privalo žadinti tautinius jausmus mokiniams ir suaugusiems žmonėms.

Apie lietuviškas mokyklas „Vilniaus rytojus“ rašė 1934 m. rugsėjo 15 d. Vilniaus „Ryto“ draugijos išlaikomų mokyklų 1927 m. buvo beveik 200. Tačiau 1934 m. rudenį normalų darbą pradėjo tik 14 Vilniaus „Ryto“ mokyklų. Po kelias savo mokyklas išlaikė Švenčionių „Rytas“ ir „Kultūros“ draugija. Pridėjus 14 valstybinių mokyklų, kuriose dėstyta ir lietuviškai, buvo šiek tiek daugiau kaip 40 mokyklų. 1934 metais uždaryta 10 lietuviškų mokyklų, uždarymas grėsė lietuviškai Švenčionių gimnazijai. Laikraščio paskaičiavimais, tik kas 6-tas ar 7-tas Vilnijos vaikas mokėsi lietuviškoje mokykloje. Lietuviškos mokyklos uždarinėtos įvairiais pretekstais: neva dėl blogų patalpų, jei mokytojas neturi pažymėjimo apie moralinį pastovumą ir kt. Lietuviškos mokyklos patalpos dažnai atimamos valdiškai lenkų mokyklai. Baudžiama už vaikų mokymą lietuviškai namuose.

„Vilniaus rytojus“ 1934 m. spalio 17 d. Nr. 81 pranešė, jog Rodūnios valsč. Pelesos kaime valstiečiai neleido vaikų į lenkišką mokyklą. Už tai mokyklų inspektorius tėvus (18 pavardžių) nubaudė nuo 2 iki 6 žl. Švenčionių apskr. Tverečiaus valsč. Petrašiūnų ir Katinautiškės kaimuose 15 valstiečių panašiai nubausta 2-5 žl baudomis. Apie bausdas Tverečiaus valsčiuje spalio 30 d. rašė Kauno laikraštis „Lietuvos aidas“. Tas pats laikraštis kitą dieną parašė, kad Marcinkonių valsč. Kapiniškių kaimo gyventojai nubausti pinigais baudomis už tai, kad jie vaikus leidžia ne į vietinę lenkišką mokyklą, o į „Ryto“ lietuvišką mokyklą Margionių kaime. Valdiškas mokytojas Kapiniškėse sėdi be darbo, nes jam neatveda nė vieno vaiko. Draudžiami vakarėliai, paskaitos lietuvių kalba. „Lietuvos aidas“ pakartojė „Vilniaus rytojus“ spalio 27 d. Nr. 84 informaciją, kad Kapiniškių mokytojas lenkas skundėsi inspektoriumi ir valsčiaus „mokyklų priežiūrai“ (dozor szkolny). Valsčiaus „dozor szkolny“ spalio 19 d. pranešė, jog 27 valstiečiai nubausti po 10-30 žl, kas prieštarauja Gardino apskr. Mokyklų kuratorijos aplinkraščiui, kuris skelbė, kad tėvai savo vaikus gali mokyti bet kokioje viešoje mokykloje. Už tai, kad neleidžia vaikų į valstybinę mokyklą, Zervynose tėvai nubausti po 10 žl.

Suvalkų, Lydos, Brėslaujos

ir Ašmenos apskrityse 1934 m. jau nebuvo nė vienos privačios lietuviškos mokyklos. Valstiečiams, kurie į savo namus įsileidžia lietuviškas mokyklas, taikytos represijos. Vienam ūkininkui Margionyse buvo surašyta net 11 protokolų už tai, kad jis užleido trobą lietuviškai mokyklai. Už nelegalų mokymą lietuviškai mokytojai kalinami. Piniginėmis baudomis baudžiami ištisi kaimai, jeigu jie neleidžia vaikų į lenkiškas mokyklas. Masiškai uždarinėjamos lietuviškos skaityklos neva už tai, kad jose vaikai nelegaliai mokomi lietuviškai. Uždarytos skaityklos Daržinukuose (Valkininkų valsč.), Kašetose ir Krukliuose (Varėnos valsč.), Maciučių ir Diržiulių kaimuose Dieveniškų valsč.

Krokuvoje leistas dienraštis „Ilustrowany Kurier Codzienny“ 1935 m. sausio 18 d. parašė, kad Švenčionių apskrityje už nelegalų vaikų mokymą lietuviškai ir lietuviškų mokyklų organizavimą bei lietuviškos spaudos platinimą 1934 metais teismo atsakomybėn buvo patraukta 350 žmonių. Už tą patį Vilniaus-Trakų apskrityje piniuginėmis baudomis nubausta apie 200 žmonių. Pasak laikraščio 1936 m. spalio 7 d. numerio, kaimo jaunimui sunku būdavo patekti į universitetą, nes reikėjo mokėti 300 žl metinio mokesčio. Be to, stojant į universitetą reikėjo lenkų valstybinės gimnazijos pažymėjimo. Vilniaus universitete studentai žydai privalėjo sėdėti auditorijų kairėje pusėje.

„Vilniaus rytojus“ 1935 m. rašė, kad Kaltanėnų valsč. Vaičiuliškių kaime už vaikų neleidimą į lenkiškas mokyklas gyventojai nubausti po 10-15 žl. Laikraštis gegužės 16 d. pranešė, kad Vilniaus „Rytas“ gavęs pranešimą, jog pasibaigus 1934-1935 mokslo metams, bus uždarytos lietuviškos mokyklos Kabečiuose, Šklėriuose, Musteikoje, Margionyse, Viečiūnuose, Mašnyčiose, Neravuose ir kitur. Šias mokyklas uždarius, visoje Vilniaus vaivadijoje liks tik 3 lietuviškos pradinės mokyklos.

Vilniaus-Trakų apskr. stovė 1936 m. vasario 14 d. 200 žlotų nubaudė Petrą Vaitulionį už nelegalų vaikų mokymą Pavainikių sodžiuje. „Ryto“ mokytojas lig tol buvo dirbęs dviejose mokyklose ir vedėję dviejose „Ryto“ skaityklose.

Deputatų baltarusių paklausimai seime

Daugiau kaip 47 % Lenkijos gyventojų sudarė ukrainiečiai, baltarusiai, lietuviai, vokiečiai, žydai. Ta pati informacija, išreikšta kitais skaičiais: 1939 m. pradžioje tarp 35,1 mln. Lenkijos

gyventojų ne mažiau kaip 16-16,5 mln. buvo tautinės mažumos. Lenkijos seime savo atstovus turėjo ukrainiečiai, baltarusiai, vokiečiai ir žydai. Tačiau, jeigu tikrojoje Lenkijoje vienas deputatas buvo renkamas nuo 40-50 tūkstančių gyventojų, tai, pvz., 1922 m. Vakarų Baltarusijoje – nuo 100 tūkst. gyventojų. Lietuvių interesus seime daugiausia gynė deputatai baltarusiai. Pasak 1922 m. balandžio 2 d. jų interpeliacijos (paklausimo), Lydos apskrityje Kaniavos valsčiaus Mikalčiūnų, Griebašos, Lynežerio, Pauosupės, Krokšlio, Kruklių, Paąžuolės ir Dalinos kaimuose tais metais policija, įsiveržusi į kaimiečių namus, areštavo Daminą Miškinį, Boleslovą Miškinį, Domininką Vicbelį, Aleksandrą Senkevičių, Leonardą Kaziukevičių, Antaną Vencių, Leonardą Pilinką, Mykolą Molį, Florijoną Turonį ir Ignotą Bartkevičių. Suimtieji buvo žiauriai mušami ir kankinami: pakabinti už kojų jie buvo daužomi į pėdas, šonus ir kt. Paskui areštuotieji perduoti teisėjo Vincento Komaro žinion, kuris per 20 mėnesių tardymo neįstengė bylos užbaigti. Suimtieji du kartus buvo paskelbė bado streikus – 4 ir 6,5 dienų, tačiau tardymas tebesitęsė. 1924 m. balandžio 2 d. interpeliacijoje paminėtos Kaniavos valsč. 10-ties valstiečių pavardės, kurie tardomi buvo kabinami už kojų, mušami per padus, per šonus ir kt. (*Czy jest w Polsce biały terror. Fakty i dokumenty. Warszawa, 1925*).

1924 m. gegužės 20 d. seime pateiktas paklausimas teisingumo ministruvi dėl Simono Grigo ir Jono Krušo sumušimo ir tardymo užtęsimo ilgiau kaip 20 mėnesių. Mat 1922 m. rugpjūčio 25 d. policija areštavo Gardino apskr. Marcinkonių valsč. Darželių kaimo gyventoją Simoną Grigą ir žiauriai jį kankino. Iš žaidų galvoje liejosi kraujas ir nelaimingam grėsė mirtis. Bijodama pasekmų policija vertė Grigą gerti kažkokį skystį, nuo kurio tą apėmė beprotystės būseną. Tuomet areštuotąjį uždarė į Gardino kalėjimą, o ilgiau kaip 20 mėnesių trukęs tardymas tęsėsi toliau. Antrąjį areštuotąjį Joną Krušą iš Kapiniškių kaimo policija sumušė Druskinukuose, uždarė į Gardino kalėjimą, o kaltinamojo akto nepateikė. Liudininkais pakviesti Kazimieras Grigas, Julijonas Maziukas, Petras Valentukevičius ir Kazimieras Miškinis iš Darželių, Viktoras Valentukevičius, Stasys Arčionis, Adomas Krušas, Jonas Krušas ir kiti iš Kapiniškių, pasirašė paklausimą, teiravosi pono ministro, ar jam žinoma tardymo eiga ir ar jis rengiasi

imtis priemonių tyrimui greičiau užbaigti.

1924 m. gegužės 24 d. seime užklaustas vidaus reikalų ministras dėl prieš lietuvius nukreiptos agitacijos. Anti-lietuviškas nuotaikas žadino tokie rašiniai, kaip laikraščio „Dziennik Wileński“, Vilniaus pilsudskininkų organo, gegužės 17 ir 18 d. Nr. 111 ir 112 paskelbtos žinios, jog Nepriklausomos Lietuvos lietuviai maldininkų procesijos priedanga ruošiasi per artėjančias Žolines įsiveržti į Vilnių. Laikraštis ragino vyriausybę Vilniaus Kalvarijose ir pasienio ruože įvesti nepaprastąją padėtį. Žinoma, lietuviai kiekvienais metais rengdavo eitynes į Kalvarijas su lietuviškais giedojimais. Tačiau šitokia provokacinė agitacija paskatino vyriausybę armijos inspektoriui Edvardui Rydz-Smiglui suteikti Vilniaus krašte kai kuriuos administracinius įgaliojimus. Per kraštą nusiritu eilinę politinių areštų banga.

1924 m. birželio 6 d. – interpeliacija seime Ministrų Tarybos pirmininkui dėl gausių skundų iš Gardino apskr. apie policijos smurtą prieš vietinius gyventojus. Seimo komisija administracijos piktnaudžiavimams Rytų Kresuose tirti 1923 m. gegužės 9 d. išvyko į Marcinkonių valsčių. Policijos komendantas čia buvo toks Kucheidas, nužudęs neva bandžiusius pabėgti du žmones. Šio nusikaltimo komisija nesiaiškino, nes jo tyrimu jau užsiėmė prokuroras. Komisija iš klausė apie šimtą liudininkų, kurie patvirtino, kad Kucheidas įsakė padus žmones kankinti (mušti per padus, plakti bizūnais ir t. t.), o pats sėdėdamas žiūrėdavo ir gurkšnodavo degtinę. Komisijos nuomone, taip elgtis galėjo tik silpnaprotis arba sadistas. Tačiau išsigimėlis nebuvo nubaustas, o paauskštintas – paskirtas apskrities pasienio sargybos skyriaus komendantu.

1924 m. birželio 18 d. baltarusių deputatų paklausime seimui buvo pateikti faktai apie kankinimus Vilniaus kalėjime. Advokatas S. Mickevičius kaip teismo gynėjas kovo mėn. nuėjo į kalėjimą pasimatyti su kaliniais lietuvišais, kaltintais politiniais nusikaltimais pagal Baudžiamojo kodekso 3 str. Kiekvienas kalinys pasakė, kad kaltę prisipažino tik po kankinimų. Lietuvių gimnazijos mokynas Antanas Umbrasas pasakė, kad jį defenzyvoje (politinėje policijoje) mušė guminiu bizūnu per padus ir per veidą. Lietuvių mokytojų seminarijos moksleivis Jonas Kumpa sakė, kad be įvairaus mušimo, jis kankintas labai skausmingu būdu raunant plaukus. Juozas Trunilis pareiškė, kad jį surištą mušė

lazda, o paskui laužė rankų ir kojų pirštus, prakišę šautuvo šovinius, mušė per padus guminiu bizūnu. Panašiai kankinti Mečislovas Žemaitis ir Pranas Tamulevičius. Kai vienas šių kalinių bandė paduoti skundą kalėjimo administracijai, skundas jo aktyse buvo suplėšytas.

Iš 1925 01 20 paklausimo seime sužinome, kad 1924 m. liepos 23 d. Gardino policijos komendantas kalėjimo raštinėje nagrinėjo Jono Valentukevičiaus kankinimo klausimą, remdamasis liudininkais Petru Adomėnu ir Mikaloju Sereičiku. Šie paliudijo, kad policija areštuotąjį J. Valentukevičių kankino, o kalėjimo administracija abu liudininkus už tai nubaudė po pusantra mėnesio vienuotės. Siekdama sutrumpinti dieninius pasivaikščiojimus, kalėjimo administracija 1924 m. lapkričio 18 d. su fizine jėga iš Maksimo Šestavicko ir Petro Adomėno atėmė šiltus paltus, pagrasinusi už priešinimąsi pasodinti į karcerį. Tardomieji Leonardas Kaziukevičius, Maksimas Šestavickas, Juozas Klimavičius ir kiti buvo priversti dirbti Šereševskio fabrike. Kai kartą atsisakė, buvo pasodinti į vienuotes, kol paskelbė bado streiką.

1925 m. liepos 3 d. seime pateiktas deputatų baltarusių paklausimas vidaus reikalų ir teisingumo ministrams dėl Gardino kalėjimo policijos kankintų kalinių, nuteistų 72-jų proceso byloje. 72-jų procesas vyko Gardino apygardos teisme 1925 m. balandžio 20 d. – balandžio 30 d. Teisti 54 baltarusiai ir 18 lietuvių (iš lietuvių tik vienas buvo iš anos Nemuno pusės – Mizarų kaimo, kiti – iš mūsų rajono kaimų, visi suimti 1922 ir 1923 metais). Į kalėjimą 1925 m. birželio 17 d. atvyko 40 policininkų būrys. Jis turėjo 72-jų procese nuteistus kalinius nuvesti į apygardos teismą išklausti balandžio 29 d. nuosprendžio; norėta kartu išvesti ir kitus kalinius lietuvius. Išvedus kalinius į kalėjimo kiemą, policininkų konvojus norėjo jiems uždėti pančius. Kaliniai vieningai užprotestavo. Policininkai puolė juos, atkišę šautuvų durtuvus ir spardydami kojomis, vilko žeme ir visus surakino. Petrą Adomėną vilko keliasdešimt žingsnių, mušdami šautuvų buožėmis. Grįžę į kalėjimą kaliniai pareikalavo gydytojo, kuris pripažino jų mušimą. Be P. Adomėno, buvo sumušti Vladimiras Bartnikas, Juozas Klimavičius, Leonardas Kaziukevičius, Antanas Jurkonis, Leonardas Pilinka, Stasys Kriaunevičius, Florijonas Turonis, Jonas Krušas ir Juozas Miščiukas.

Tęsinys. Pradžią Nr. 22, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 31, 32

Vytautas Valentinas
ČESNULIS